

користь книгозбірням, котрі потребують пристосованих для обслуговування користувачів приміщень. Наприклад, у нашій бібліотеці на площі 20 м² розташовані абонемент, комп'ютерний зал та дитячий відділ! Зрозуміло, що це незручно і для користувачів, і для працівників. І така ситуація характерна для багатьох бібліотек на селі!

Зараз дуже гостро відчувається кадрова проблема. Майже в кожній сільській бібліотеці Білозерської ЦБС не вистачає працівників. Десь забрали штатну одиницю, у когось – 50% ставки, дехто вимушений ще й безкоштовно працювати прибиральницею в бібліотеці! А наші колеги з Каланчацької ЦБС взагалі

всі працюють на 50% ставки! Чи може це сприяти творчій праці, розвитку ініціативності та впровадженню інноваційних технологій?

Практично в кожного бібліотекаря є маса цікавих ідей, але вони не завжди можуть бути реалізовані через вищезгадані проблеми.

Бібліотекарі – здебільшого люди безмежно віддані своїй справі й готові багато працювати задля розвитку культури в селі та в країні у цілому. Але й від держави ми також вимагаємо послідовних практичних кроків щодо забезпечення пріоритетності розвитку бібліотечної справи, розв'язання її невідкладних проблем. ■

КНИГА В УКРАЇНІ

*О. Афонін, президент
Української асоціації
видавців та книгорозповсюджувачів*

МАНІКЮР ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ

У серпні ми відзначили 20-річний ювілей Незалежності України – держави, яка здобула такий омріяний, оспіваний у піснях десятиками поколінь українців державний суверенітет.

Двадцять років – це вже достатній термін, щоб можна було оглянутися на пройдений шлях і підбити певні підсумки. Ну, хоча б у двох напрямках – чого доброго досягнуто, створено, збудовано і що з минулої спадщини втрачено за ці роки.

Сьогодні треба говорити про втрату Україною двох основних фундаментальних цінностей, без яких існувати й розвиватися не може жодна країна, – людини і книги.

За будь-якими подіями, процесами чи явищами, що відбуваються в державі, в її духовній, культурній, соціальній, політичній, науковій, виробничій та інших сферах, завжди стоїть людина. Саме вона рушійна сила всього позитивного і негативного, що відбувається на теренах країни. Тому рівень розвитку держави, її успіх чи неспіх у досягненні цивілізаційних висот розвитку залежить, вибачте за термін, від особистісних якостей «людського матеріалу», залученого до процесу державотворення. Адже ефективним будівничим може бути лише той, хто цілком свідомий своїх дій. Той, у кому виховано моральну відповідальність не тільки перед своїми близькими, а й перед тим соціальним оточенням, в якому він живе, врешті-решт, перед громадою, перед Батьківщиною. Той, кого надихають на творчу працю та життя цивілізаційні надбання національної й світової культури і кому не байдужі такі почуття, як любов до рідної землі та патріотизм.

Зрозуміло, що будь-яка праця почесна, але вона буває ефективною лише тоді, коли людина здобуде якісну освіту, пройде серйозний професійний, фаховий вишкіл, інтелектуально, науково опрацює перспективи і свого власного життєвого шляху, і розвитку держави.

Тому влада, яка ставить за мету розвиток і піднесення своєї країни, забезпечення благополуччя її народу, головних зусиль має докладати до формування всебічно розвинутої особистості громадянина держави, а відповідно й до розвитку книжкової справи. Так, саме книжкової справи, оскільки книга, що вже доведено всією історією людства, є тим головним, фундаментальним джерелом знань і вмінь, яке перетворює фізичну істоту на людину в повному розумінні цього слова.

І тут, на нашу думку, є доречним аксіоматичний вираз «Людина без книги – держава без майбутнього».

Історія свідчить про те, що лише знання, вкладені в людину через книгу, є найбільшим багатством будь-якої країни. Це той неоціненний національний капітал, що дозволяє за досить короткий проміжок часу досягти значних висот і вийти на чільні позиції у світовому рейтингу цивілізованих країн. І тому, порівнюючи стан розвитку соціальної, культурної, виробничої, наукової сфер Української держави з нинішнім моральним, культурним та інтелектуальним рівнем її громадян та зі станом продукування і споживання ними свого культурно-інтелектуального продукту, хочеться навести вислів першого Президента України Леоніда Кравчука: «Маємо те, що маємо».

Свого часу один європейський політик сказав, що нині для того, аби визначити напрями стратегічних проривів, які планує та чи інша країна, не потрібна агентурна розвідка, достатньо лише ретельного аналізу статистики друку в державі й тих жанрових ніш, в яких спостерігається різке, стрибкоподібне зростання кількості видань за назвами і накладками.

Коли ж оцінюєш «успіх» національного книговидання за минулі 20 років, мимоволі створюється враження, що жодна когорта осіб, які в цей період по черзі змінювали одна одну на владному українському олімпі, зовсім не мала на меті вести свій народ до світлого цивілізованого майбутнього української

державності й не планувала жодних стратегічних проривів.

Отже, що ми маємо, як то кажуть, у «сухому залишку» при оцінці стану національного книговидання і його впливу на моральний, культурний та інтелектуальний розвиток суспільства в добу незалежності?

Якщо абстрагуватися від ідеологем минулого, то неможливо не визнати, що за радянських часів влада активно підтримувала культ книги в соціумі й саме книга виступала тим головним, як їй і належить, інструментом формування всебічно розвиненої особистості. Бібліотеки всіх рівнів, від шкільної до профспілкової, мали щорічний гарантований захищений бюджет для поповнення фондів, який забезпечував громадянам доступ через бібліотеку до будь-якої книги, що протягом року виходила друком на теренах України. Кількість же книгозбірень сягала майже 50 тисяч. Профспілкові бібліотеки окремих потужних промислових підприємств нерідко своїми фондами мало чим поступалися обласним публічним бібліотекам, та й шкільні мали пристойний асортимент літератури, що міг задовольнити будь-які смаки дівтори.

Підтримка діючих на той час державних госпрозрахункових видавництв відбувалася саме за рахунок бюджетів бібліотек на поповнення їхніх фондів, а не за рахунок прямих бюджетних асигнувань видавця. До того ж закупівля і замовлення проводилися без будь-яких тендерних процедур.

Українська книга реалізовувалася через потужну книготорговельну мережу Державного підприємства «Укркнига», книгарні Укоопспілки та Товариство книголюбів України, виконкомівські книгарні регіонального рівня.

Своєчасно поповнювати асортимент у книжкових магазинах на місцях давали змогу шість величезних гуртових баз, які підпорядкувались «Укркнизі». Книга на той час була бажаним, очікуваним гостем у кожній сім'ї, а радіо- і телепостановки за творами популярних авторів транслювалися щодня. Варто відзначити й таку деталь: «начитаність» кандидатів на посади в державному чи партійному апараті була дуже вагомою перевагою при вирішенні питання про призначення. Управління потужним видавничо-поліграфічним і книготорговельним комплексом було зосереджено в Держкомвидав УРСР.

Здавалося б, що з проголошенням незалежності питання виховання українця нової доби, надання йому відповідної освіти та професійних навичок стануть головним предметом опікування влади, а розвиток науки, впровадження новітніх, найсучасніших технологій і у виробництві, і в агропромисловому комплексі – головним напрямом стратегії Української держави. І перше, і друге автоматично передбачало активний розвиток сектору національної, і в першу чергу україномовної, книги з оперативним напрацюванням необхідного асортименту в тих жанрових нішах, які раніше «закривалися» загальносоюзними поставками друкованої продукції.

На жаль, не так сталося, як гадалося. З перших років життя незалежної України національна книга була викреслена владою зі стратегічних пріоритетів держави, і цей абсолютно законний статус їй не по-

вернуто й досі. Те, що національна книга втратила для української влади своє сутнісне, функціональне значення як вихователя і вчителя українців, головного за впливом фактора забезпечення динамічного розвитку вітчизняної культури, науки, виробничої сфери, стало помітно одразу ж.

Спочатку було ліквідовано ідеально відлагоджену потужну структуру «Укркниги», що призвело до розвалу всієї системи книжкової торгівлі. І якщо раніше ні в кого не могло виникнути навіть думки, що в приміщенні книгарні, видавництва чи бібліотеки може розміститися будь-яка інша структура, то вже в середині 1990-х закони України, затверджені новою генерацією українських політиків, у праві на оренду комунального і державного майна поставили їх на один рівень із новоствореними підприємствами всіх сфер бізнесу, таким чином підписавши більшості з суб'єктів книжкової торгівлі смертний вирок.

Фактично з 1992 р. держава припинила будь-які дії щодо тематичного, економічного та фінансового моніторингу книжкового ринку України та спроби хоч якогось впливу на процеси, що відбувалися на ньому. Паралельно було згорнуто діяльність із пропаганди книги і популяризації читання серед різних вікових груп населення.

Відсутність уваги і поваги з боку влади до вітчизняної книги та нерозуміння її справжньої, а не суто матеріальної вартості завадили високопосадовцям почути заклики громадськості про необхідність вирівнювання умов існування української книги в Україні – так, як це було зроблено в Росії, де в грудні 1995 р. Державною Думою всі суб'єкти видавничої справи, паперовики і транспортники, які займаються доставлянням книжок, були звільнені від сплати ПДВ та податку на прибуток. Було проігноровано й попередження видавців про загрозу тотального захоплення вітчизняного ринку книги продукцією сусідньої держави у разі невжиття відповідних заходів з боку України.

Власне так і відбулося. І тільки після 1999 р., коли кількість книжок, що вийшла друком в Україні, становила лише 21,9 млн прим. (це навіть нижче показника 1925 р.), влада під тиском громадськості зробила кроки в напрямі звільнення видавничої галузі від оподаткування. Однак закон України про надання суб'єктам видавничої справи податкових пільг було прийнято Верховною Радою України лише через рік поневірянь в її стінах, і час його дії обмежувався лише півтора роками. Цей закон, нині пролонгований у Податковому кодексі України, протягом десяти років викликав різку критику з боку деяких високопосадовців, які виступали за його скасування.

Однак, крім надання пільг, видавничу галузь жодним чином не було виділено із загального списку виробників промислової продукції. Більше того, навіть укази Президентів Л. Кучми (1998, 2000) та В. Ющенка (2006), спрямовані на надання організаційної, фінансової та адміністративної підтримки суб'єктам галузі з метою забезпечення її динамічного розвитку, не виконано й донині.

Управління книговидавництвом за минулі роки з повномасштабного перетворилося на фрагментарний вплив центрального органу влади лише на ті сектори

його сфери управління, де були бюджетні кошти й державна форма власності, залишивши поза увагою всі інші суб'єкти галузі, а також ті процеси, що відбуваються в ній.

Наприкінці 1980-х рр., незадовго до проголошення незалежності України, сумарний наклад книжок, виданих протягом року, налічував 189,5 млн прим. (8 449 назв). Середній тираж одного видання становив 22,5 тис. прим., а на одного жителя країни припадало 3,7 книги.

Минулого ж року сумарний наклад книжок, що вийшли друком в Україні, становив 45 млн прим. (22,55 тис. назв), середній наклад – 1 993 прим., а кількість книжок на душу населення – лише 0,98 прим.

Неозброєним оком видно, що статистика свідчить не на користь незалежної України. Мабуть, єдиний показник, який залишився майже незмінним у добу незалежності, порівняно з радянськими часами, – це співвідношення сумарних тиражів україномовної та російськомовної книги. Нині сумарний обсяг україномовної книги лише на кілька мільйонів перевершує обсяг російськомовної, що абсолютно не відповідає національній структурі населення нашої держави. Більше того, якщо вилучити з переліку україномовної книги шкільні підручники, які видаються за державним замовленням і не є учасником ринкових відносин, виявиться, що загальнодоступної україномовної книги зараз випускається значно менше, ніж російськомовної.

Ігнорування владою істинної ролі національної книги в суспільстві призвело до:

- порушення всіх традиційних і виправданих вимог щодо підготовки видання та апробації підручників для загальноосвітньої школи та скорочення щорічного асигнування бюджетних коштів на їхнє виробництво до рівня 30% від реальних потреб;

- поступового згортання або взагалі повного припинення фінансування центральним бюджетом бібліотек на поповнення фондів;

- припинення фінансування з центрального бюджету видання підручників для професійної та вищої школи;

- відсторонення держави від вирішення питань інвестування коштів у видавничу галузь та кредитування її суб'єктів з метою розвитку та модернізації діючих видавництв, поліграфічних підприємств, книгарень;

- зменшення кількості бібліотек, особливо з числа профспілкових та сільських, обмеження оплати праці сільських бібліотекарів половиною чи навіть чвертю офіційного посадового окладу;

- повної відсутності з боку держави осмислених послідовних і логічних дій, спрямованих на повернення книги в українське суспільство, популяризації книги і читання серед населення, особливо молодого покоління.

Усе це стало причиною:

- значного сумарного зменшення обсягів виробництва книжок в Україні за накладом до найнижчого в Європі рівня – менше однієї книги на рік на одного мешканця, й доведення середнього накладу до

1,9 тис. прим. однієї назви, що робить українську книгу недоступною для пересічного споживача;

- зменшення середніх накладів підручників для вищої школи та наукової книги до 300–400 прим. і, як результат, втрати державою однієї з основних можливостей системної й дійсно якісної підготовки кадрового потенціалу, спроможного до масштабного реформування технічної, технологічної і виробничої сфери країни;

- тотального відставання виготовлення підручників для загальноосвітньої школи від норм, встановлених законодавством, і від реальних потреб виховного та навчального процесу, а відповідно – поступової й системної моральної, культурної та освітньої деградації значної кількості молодих українців;

- втрати Україною пріоритетності в багатьох галузях науки, в яких вона, до проголошення незалежності, посідала чільні позиції, а також стрімкого, особливо в останні роки, зменшення кількості галузей господарства, динамічний розвиток яких забезпечувався за рахунок прикладних досліджень вітчизняної науки, та примітивізації виробничої сфери держави загалом;

- поступового захоплення (на 92–93%) книжкового сектору інформаційного простору держави імпортованою літературою, в основному російського виробництва, й витіснення вітчизняної книги на маргінесі;

- втрати Україною навіть тих ніш на світовому ринку високотехнологічної, наукоємної виробничої продукції, які вона мала за радянської доби, і перехід її на положення держави – постачальниці лише природної сировини та напівфабрикатів із неї, а також дешевої некваліфікованої робочої сили;

- ізоляції української літератури від світового та європейського літературного і культурного процесів, втрати Україною реальної можливості презентувати себе перед цивілізованим світом своїм творчим, культурним та літературним надбанням як країни з глибоким історичним корінням і великим літературним спадком;

- втрати переважною частиною населення України інтересу до читання; нерозуміння винятково позитивного впливу книги на процес розвитку людини як особистості; поступове витіснення книги і читання з переліку пріоритетних об'єктивних факторів, що впливають на соціальний статус громадянина, його просування кар'єрними сходами.

І це лише очевидні втрати, яких уже зазнала Україна в результаті відмови з боку влади національній книзі в її законному праві виконувати роль головного стратегічного продукту держави. І більшість проблем, які сьогодні є в нашій країні, – результат лише того, що нинішнім можновладцям свого часу розумні люди не вклали в руки відповідну книгу. Адже історія свідчить про те, що в цьому світі все повторюється – як події, так і проблеми, й людство вже давно напрацювало рецепти їхнього вирішення, записавши їх у розумні книги. Треба просто підійти до потрібної полиці й узяти ці книги.

Якщо уявити собі державу в образі людини, то роль кровотворного органа в ній виконують автор і видавець, а роль судин і капілярів – бібліотеки, від

національних до сільських. Автор продукує «кров» суспільства – знання, видавець надає цьому знанню такої форми, доводить до такого стану, щоб воно могло бути адекватно спожито будь-ким із числа громадян держави, а бібліотеки доносять цю «кров-знання» до найвіддаленіших куточків усього соціального організму, до його «рук», «ніг», нейронів «мозку», спонукаючи його до руху, дії, творення.

Нині ж ситуація з національною книгою така, що вона вже фактично неспроможна виконувати покладену на неї оцю «кровотворну» функцію; фінансовий стан вітчизняних бібліотек не дозволяє навіть ті жебрацькі залишки знань, які ще продукують автори і видавці, рознести по «знекровленій, анемічній» державі.

І тому, говорячи сьогодні про те, що втрачають українська книга та бібліотечна справа, насправді ми маємо на увазі, що в їх особі Україна втрачає своє найголовніше й найсуттєвіше надбання – ЛЮДИНУ.

Не можна підняти країну, реформувати її економіку, соціальну й політичну складові, науку, не підготувавши кадри, спроможні виконати складну, в першу чергу розумову, а не фізичну роботу. Підготувати ж такий кадровий потенціал без книги ніхто у світі ще не навчився.

Сьогодні українська книга – у тяжкому стагнаційному стані, і повернення її до активного життя, характерного для видавничих культурних індустрій будь-якої з європейських країн, вимагає визнання її на рівні держави національним стратегічним продуктом із розробленням державної стратегічної програми комплексного, системного і послідовного «лікування» видавничої галузі з прогнозованими наслідками цього процесу.

Будь-які намагання влади обмежитись у розв'язанні існуючих видавничих негараздів лише фрагментарними, несинхронізованими ні в часі, ні в логіці заходами, за аналогією з тими, що здійснювалися в попередні роки, скоріше нагадуватимуть спробу підмінити комплекс лікувальних дій манікюром людині, приреченій на загибель.

Однак увесь цей перелік проблем зводиться лише до одного запитання: чи спроможне, врешті-решт, політичне керівництво країни зрозуміти, що будь-які реформаційні потуги в будь-якій сфері життєдіяльності неможливі без національної книги як головного інструменту формування людської особистості, інтелектуальної еліти української нації і могутньої держави?

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

*Л. Бейліс, к. іст. н., завідувач сектору
Державного закладу
«Національна парламентська бібліотека України»*

УДК 02:061,3(09)

ДО СТОРІЧЧЯ ПЕРШОГО БІБЛІОТЕЧНОГО З'ЇЗДУ

Статтю присвячено унікальній події в історії бібліотек Російської імперії – Першому Всеросійському бібліотечному з'їзду, в якому активну участь взяли українські бібліотекарі. На ньому на високому науковому рівні розглядалося багато актуальних проблем бібліотечної практики, а в матеріалах і резолюціях закладено значний комплекс прогресивних ідей.

Ключові слова: *Перший Всеросійський бібліотечний з'їзд, бібліотечна справа, академічні і народні бібліотеки, професійні права бібліотекаря, бібліотекознавство.*

У червні 2011 р. виповнилося 100 років від часу проведення в м. Санкт-Петербурзі Першого Всеросійського бібліотечного з'їзду. Ця подія стала значущою в історії нашої галузі, оскільки багато в чому визначила подальший розвиток теоретичного і практичного бібліотекознавства, стала першим у Російській імперії прикладом звернення бібліотечної спільноти до суспільства із закликком вважати справою всенародного та державного значення запровадження у бібліотечну галузь засад професіоналізму, наукового підходу й правової захищеності, а також забезпечення гідного соціального статусу для кваліфікованих фахівців.

На початку ХХ сторіччя в Росії з'явилася значна кількість бібліотек, різних за призначенням, формою власності та обсягом фондів: земські, академічні, міські громадські, приватні, дитячі, заводські, народні сільські тощо. Але їхній стан, включаючи якість та

організацію фондів, охоплення населення, рівень впливу на суспільство і окремих громадян, був надто низьким та дедалі погіршувався. Університетськими книгозбірнями з великими фондами керували професори, які не зналися на бібліотечній справі та вважали, що цими закладами має користуватися обмежена кількість науковців, викладачів і студентів. Тому бібліотеки поступово перетворювалися в омертвілі книгосховища. Громадські ж бібліотеки часто-густо очолювалися недостатньо освіченими, випадково-вими людьми і через це також не виконували свого призначення. Платня бібліотекарів була дуже низькою, що також не сприяло фаховому вдосконаленню працівників і залученню професійно підготовлених людей. За свідченням О. Плотнікова, тогочасний стан бібліотек Росії характеризувався «безправ'ям бібліотек народних і громадських, невизначеним становищем бібліотек академічних,